

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

Fodor József Péter

Márai Sándor Jézus-képének irodalmi és társadalomfilozófiai háttere

Doktori (PhD) értekezés tézisei

Témavezetők: dr. Bazsányi Sándor, dr. Szénási Zoltán

Irodalomtudományi Doktori Iskola

Az iskola vezetője: dr. Hargittay Emil DSc.

Budapest

2021

A KUTATÁS ELŐZMÉNYEI, PROBLÉMAFELVETÉS

Márai Sándor kéziratai alapján készített *A teljes napló* című sorozat kiadása 2018-ban befejeződött. E kötetek számos korábban nem ismert adalékkal szolgálnak az életmű, de főleg az emigrációban töltött évek során írt műveinek elemzéséhez. A szerző minden leírt sorának háttérében volt egy önkanonizációs törekvés, amit a dolgozat megpróbál bizonyítékokkal is alátámasztani az önéletírás mint személyiségformáló cselekedet elmélete mentén.

Márai kései műveiben középpontba állított személyek e képhez hasonló karakterjellemzőkkel rendelkeznek: a *Keresztkérdés* című rádiójáték dialógusainak díszletéül szolgáló keresztre feszített Jézus-test még kérdez, míg Giordano Bruno kivégzésének feldolgozásában, az *Erősítő* című regényben már csak a közönyös Jézus-arc mered az olvasóra, végül az évtizedekig érlelt *Harminc ezüstpénz* éppen kialakulóban lévő Jézus-képe válik el a tömegtől. A közös e művekben, hogy olyan emberekről szólnak, akik hatni tudtak a történelem folyamatára. A feltárt és feltárandó forrásokra támaszkodva a három mű kontextusában a kutatás megkísérli meghatározni azokat a legfontosabb attitűdöket, amelyek Márai szerint jellemzik azt a (leginkább művészi vénával rendelkező) személyt, aki más tud lenni, és önnön létezésével képes bírálni saját társadalmát.

Márai Sándor transzcendensről és teológiáról alkotott véleménye a teljes életpályájának vonatkozásában nem egységes. Az író életműve mélyebben gyökerezik egy sajátos kereszténységfelfogásban, mint a másik két, az íróra ragasztott jelző: a „polgári” és az „emigráns” tekintetében, mert ezek a kereszténységből, európai szocializációjának etikai kódexéből származnak. A disszertáció első része a kronológiát követve veszi sorra *A teljes naplók* katolikus vallást érintő bejegyzéseit.

A kutatás annyiban szellemtörténeti alapokon nyugszik, hogy Márainak az ideológiák társadalomformáló hatásáról alkotott véleményét állítja a vizsgálat középpontjába. Célja viszont filológiai-textológiai kutatási módszerekkel feltárni Márai gondolkodásának alakulásában szerepet játszott és a három szépirodalmi alkotás munkafolyamataira hatást gyakorolt filozófiai-történelmi-társadalomtörténeti-irodalmi műveket, kutatásokat. Továbbá megkeresni azokat szerzőket és a felsorolt típusokba tartozó befolyásoló tényezőket (olvasmányokat), amelyeket talán még maga a szerző sem ismert (fel), nem ismerhetett, de a korhangulatban tartalmukat érezni lehetett. E forráskutatás alapján kívánja a dolgozat átláthatóvá tenni a művekben megjelenített Jézus-alak(ok) szellemtörténeti háttérét.

A Márai-hagyatékban található szövegek vizsgálata során célként fogalmazódott meg továbbgondolni a prózai művekről már publikált tanulmányok eddigi eredményeit, amelyek a kéziratok Magyarországra érkezésének idején feltételezett kutatói lehetőségekhez mérten teljesnek mondhatók. E kutatási eredmények azonban a naplók eddig ismert (kiadott) összes kézíratainak megjelenését követően, továbbá az író kiadókkal való levelezését is figyelembe véve újabb, eddig nem ismert, vagy elhallgatott olyan jelentős adalékokkal bővíthetők, amelyek akár módosítani is képesek a szerzőről eddig kialakított/kialakult, leginkább a harmincas évekbeli munkáin és egy nemzetiöntudat-építő irodalompolitikán alapuló képet.

KUTATÁSMÓDSZERTAN

A Jézus-kép háttérének kutatása interdiszciplináris megközelítési módot tesz szükségessé. Alátámasztani látszik ezt az a tény, hogy a szerző sem csupán szépirodalommal foglalkozott: témája minden esetben az ember és annak viselkedése volt. A kultúrtörténeti irányultságú kontextuális narratológia mint nem a művek esztétikai értékét vagy kanonikus státuszát figyelő irodalomelméleti módszer alkalmazásának oka a naplók tartalmi felépítése: nehéz olyan tudományterületet mondani, ami nem került Márai érdeklődésének fókuszába. A disszertáció a publikált szövegek önmagukban való vizsgálata helyett, azok szövegváltozatainak és az írói munkafolyamatot dokumentáló kéziratoknak, továbbá a művek megjelenése körülményeinek, így a kiadók munkájának, végül leginkább Márai tudatosan formált hagyatékának figyelembe vételével készült.

A diskurzuselemzés alkalmazása segít megérteni a *Harminc ezüstpénz* végső szövegváltozatában már nem olvasható, de a kéziratban fennmaradt számos értelmezést megengedő polifón párbeszédet Máté és Júdás, Annás és Júdás között. Az intertextuális elemzés rávilágíthat arra, hogy a naplók témái milyen formában jelennek meg a két egymást követő szövegváltozat között módosulást előidéző (átírás, újraírás) munkafolyamatban. A kiadásból kihagyott részeknek nem esztétikai szempontból, sokkal inkább a Jézus-kép feltárásában és esetleges módosulásában van jelentősége. A diskurzuselemzés módszere hasonlóan alkalmazandó a dráma esetében is, amelyben egyes szereplők mondják el tapasztalatikat egyazon a témáról. A *Keresztkérdés* az orvosi, politikai és munkásréteg diskurzusokból kiemelt nyelvi terminusok irodalmi feldolgozásának tekinthető. Az *Erősítő* esetében szintén szerteágazó értelmezést követelnek a szerzetesek pápai enciklikák

tematikáit is tükröző esti társalgásai, valamint Bellarmino bíboros és Giordano Bruno a teológiát és a társadalomtudományokat érintő párbeszéde, de nem kevesebb jelentőséggel bír az utolsó éjszaka tömlőcbeli jelenetének szemiotikai aspektusa sem.

A kéziratok értelmezése lehetővé teszi az írói munkára való szorosabb rálátást, vagyis a művek geneziséét. A szöveggenetikai iskola képviselőinek véleményét osztva, a dolgozat sem tulajdonít kivételes státuszt a végleges (kiadott) szövegeknek, leginkább a következők miatt: a Jézus-kép feltárásának érdekében készült keletkezéstörténet modellezése egy vertikális (az alkotáslogikai lépéseket rekonstruálni kívánó) vizsgálat alkalmazását tette szükségessé. A szövegváltozatok egyrészt megmutatják Márainak a húzás és a Márai-hang elvetése mentén módosult írástechnikáját, másrészt az árulás indítékáról alkotott véleményének változását. Kihangsúlyozandó azonban, hogy a kéziratok egyértelműen alátámasztják, hogy Jézusról és működéséről alkotott véleménye már a háború utolsó éveiben kialakult, és lényegét tekintve nem változott. E véleménye nyilvánosságra hozataláról viszont hű képet adnak a kéziratok. A hiteles szerzőkép feltárásában és lejegyzésében segíthet – a kontextuális narratológia módszerét kiegészítve – a kéziratokat vizsgáló szövegkritika.

Az emlékezetkutatás megközelítési módját elsősorban az *Erősítő* elemzése tette szükségessé. Alapja a történelmi regény, valamint az önéletírás definíciói mentén elsősorban a személyes történelem elbeszélhetőségét tárgyaló máig formálódó szakirodalom, így elsősorban Hyden White, Gyáni Gábor, Pierre Nora és Z. Varga Zoltán fikció és igazság kérdéskörében végzett kutatásai.

KUTATÁSI EREDMÉNYEK

A disszertáció nem elsősorban a műelemzésekre helyezte a hangsúlyt, inkább a művek elemzéséhez adott meg interdiszciplináris szempontokat és kérdéseket. Az értekezés célja volt meghatározni, hogy Márai egyéniségekről alkotott képe milyen attitűdökkel rendelkezik, tehát mi szükséges ahhoz, hogy valaki képes legyen eltérni az őt körülvevő szociális közeget leginkább jellemző tulajdonságoktól, és ennek hatására művészi alkotások által reflektálni legyen képes arra. Ez nem feltétlenül jelent bírálatot vagy kritikát, de minden esetben a vizsgálathoz szükséges kételkedéssel párosul, a status quo megkérdőjelezését jelenti. Ennek a személynek eszményített példája Jézus, Márai szemében olyan művész, aki költői adottságokkal rendelkezett, képes volt magát művészi szintű nyelvi regiszterben kifejezni. E személyiségbeli jellemzői úgy tartoztak hozzá születésétől fogva mint a fizikai tulajdonságai.

Nem a szociális közeg és a neveltetés formálta költővé, de ezeknek mind szerepük volt abban, hogy a szociális érzékenységen nyugvó tehetségét felismerje és kamatoztassa.

A disszertáció további célja volt, hogy megkísérelje az eddigiektől eltérő értelemezését adni a Márai-életmű kései korszakának a lételmélet és a lélektan felől vizsgálva azt. Márai alkotásainak és gondolatainak az emberi lét és annak transzcendenssel való kapcsolata felől történt vizsgálata egy objektívebb, tárgyilagosabb, a korábban az íróra ragasztott jelzőket is magába foglaló, sőt elnyelő értelmezést hoztak. Nem vitatja a dolgozat Márainak a két világháború közötti, a magyarországi polgári kultúrában betöltött szerepét és ikonikus státuszát, viszont elveti ezt a szerzőképet abban az esetben, ha a szerző 1948 utáni korszakáról esik szó. Azt a korszakot az „emigráns” jelzővel is szokás illetni, és ezzel ismét leszűkíteni; a disszertáció annyiban ért az utóbbi kategóriával egyet, hogy az író kényszerből nem élt Magyarországon, és ennek hatása egyes kései alkotásaiban megfigyelhető. Sokkal inkább jellemezhető az író kései korszaka a keresztény kultúrkör hanyatlása és az elárult európai műveltség tematikája mentén. E kettőt sem az emigráció léthelyzetének társadalmi aspektusai kötik össze, hanem a politikai hatalomnak a keresztény erkölcsre és a művészetekre gyakorolt befolyása.

A disszertációnak az az előzetes felvetése, miszerint le kell választani Márai művészetét a politikáról nem járt sikerrel abban az értelemben, hogy a szerző szinte minden kései írása telítve van világ- és valláspolitikával. Ez a megállapítás végül is nem meglepő, hiszen a huszadik század tömegmédiумаival áthatott emberiség közösségeiben már alig lehet beszélni olyan társadalmi szegmensről, ahol ne jelentek volna meg az elektronikus hírközlés eszközei. Nincsenek olyan önálló közösségek – vagy már csak nagyon kevesen vannak és azok is eltűnőben –, amelyek függetleníteni képesek magukat a gazdasági és ideológiai hatalom befolyásától. A kutatás lényeges és e világtendenciához kapcsolódó eredménye továbbá, hogy a szerző társadalompolitikai nézeteinek és történelemszemléletének az 1947–48-as naplókban olvasható jellemzői alig változtak a további évtizedekben. A Jézus személyiségéről és tevékenységéről már a negyvenes évek közepén kialakult kép szintén alig változott még akkor is, ha a három művészi feldolgozás más-más életszakaszában láttatja őt.

Jelentős konklúziója a kutatásnak, hogy Márai a meritokrácia társadalmi formáját tartotta megfelelőnek a világ megváltására. Az értekezésből kitűnik továbbá a szerzőnek Arisztotelész és Platón gondolkodását követő didaktikus törekvése, amit a számos kudarcélmény sem tört meg. A disszertáció állítását támasztja alá továbbá Márai Sándor ítélete, miszerint a pénz motiválta gazdasági és politikai hatalom a műveltség ellen elkövetett árulás oka.

A TÉMÁBAN VÉGZETT PUBLIKÁCIÓS TEVÉKENYSÉG

1. „Márai Sándor – Erősítő: Istenről való beszéd a második világháború után”. In *Nyomkövetés 2.: Tanulmánykötet*. Szerkesztette DOMOKOS Gyöngyi, KÁLI Anita, MAJOR Ágnes, SZABÓ P. Katalin, 9–22. Budapest, Magyarország – Újvidék, Szerbia: Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, Doktoranduszok Országos Szövetsége, Irodalomtudományi Osztály, 2017.
2. „Márai Sándor – Erősítő: A keresztény hagyományhoz való viszony tükrében”. *Vigilia* 82, 6. sz. (2017): 448–456.
3. „Irónia Márai Sándor kései írásaiban”. In *Nyomkövetés 3.: Tanulmánykötet*. Szerkesztette BOLDOG-BERNÁD István, SZABÓ P. Katalin, SZUPERÁK Alexandra, 65–85. Szabadka – Budapest: Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, Doktoranduszok Országos Szövetsége, Irodalomtudományi Osztály, 2018.
4. „Könyvek, mint a szellemi szabadság emlékhelyei: A fikció szerepe Márai Sándor Erősítő című regényében”. *Irodalomtörténeti Közlemények* 122, 5. sz. (2018): 603–616.
5. „Márai Sándor: A teljes napló 1982–1989”. *Műhely Kulturális Folyóirat* 42, 2. sz. (2019): 76–78.
6. „Márai Sándor Alekszandr Szolzsenyicinről alkotott véleményének alakulástörténete”, *Ambroozia Irodalmi Folyóirat* 9, 1. sz. (2019).
7. „Márai Sándor narratív technikájának identitásképző szerepe”. *Irodalomtörténet* 101, 3. sz. (2020): 367–372.

